

ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗІ СЛОВОТВОРУ У СТУДЕНТІВ

Костриба О. В.

*аспірантка кафедри української мови
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна*

Словотвір як розділ лінгвістичної науки зорієнтований на вивчення структурно-семантичних особливостей похідного слова з позицій єдності форманто- та основоцентричного підходів [див.: 1, с. 7–12].

З'ясування вивідності деривата, специфіки його утворення ускладнюється когнітивним зв'язком з непохідним твірним словом, що опосередковано його мотивує. Виникає необхідність вивчення комплексної системоутворювальної одиниці словотвору – словотвірного гнізда (СГ): деривати останньої ланки синтагматичного рівня СГ характеризуються складною структурою, інколи – утратою семантичних зв'язків із непохідним твірним словом.

Метою пропонованої роботи є формування науково-дослідних компетентностей у студентів із проблем дериватологічних студій.

Реалізування поставленої мети передбачає дотримання принципу системності, тому доцільно актуалізувати базові знання зі словотвору: підібрати спільнокореневі слова до запропонованих непохідних твірних, що сприяє диференціюванню мотиватора та мотивата, адже організувати СГ можуть непохідні слова на сучасному зрізі мови, наприклад, *два* – *дванадцять*, *двадцять*, *двісті*, *двотисячний*, *двобій* тощо; виділити корені та їх варіанти в спільнокоренових словах, наприклад, *три* – *трічі*, *втрійох* та ін.

Наступний етап передбачає роботу зі СГ задля здобуття навичок у розрізнюванні та встановленні параметрів словотвірних гнізд: лексичний обсяг (сукупність дериваційного простору, включаючи й вершину СГ), потужність (кількість похідних СГ), глибина (кількість дериваційних кроків СГ), ширина (кількість похідних I ступеня словотворення), словотвірні ланцюжки (СЛ) (ряди спільнокоренових слів із відношеннями послідовного мотивування [4, с. 3]), словотвірні парадигми (СП) (“<...> набір похідних, мотивованих однією твірною основою, на одному ступені творення <...>” [1, с. 16]) [дет. див.: 7]. Отож пропонуємо проаналізувати невелике за обсягом СГ із вершиною *нога*

[див. 3, с. 12]: лексичний обсяг – 19 од., потужність – 18 од., глибина – II ст., ширина – 15 од., кількість СЛ – 16 од., кількість СП – 3 од.

Для встановлення параметрів синтагматико-парадигматичного рівня та моделювання СГ необхідно навчитися формувати комплексні одиниці словотвору (СЛ, СП) із набору запропонованих слів, наприклад, *один, одноосібниця, одноосібництво, одноосібницький, одноосібник*, а також формувати елементи СГ: СГ *один* → *одноосібний* → *одноосібник* → *одноосібниця, одноосібництво, одноосібницький* тощо.

Укладання СГ передбачає розгляд критеріїв, від яких залежить семантико-мотивувальна спроможність вершини СГ, та врахування знань та й навичок щодо визначення структурно-семантичних характеристик дериватів.

Частиномовна належність вершини СГ є визначальною щодо розташування похідних слів різних лексико-граматичних класів у межах СГ: субстантивна вершина – іменники, прикметники, дієслова, прислівники, слова службових частин мови (прийменники, сполучники, частки, вигуки), дієслівна вершина – дієслова, дієприкметники, дієприслівники, іменники, прикметники, прислівники, слова службових частин мови (прийменники, сполучники, частки, вигуки), ад'єктивні вершини – прикметники, іменники, дієслова, прислівники, слова службових частин мови (прийменники, сполучники, частки, вигуки), нумеративні вершини – числівники, іменники, прикметники, дієслова, прислівники, слова службових частин мови (прийменники, сполучники, частки, вигуки) тощо [дет. див.: 3, с. 11–14].

Вершинам СГ зрідка властива варіантність, що уможливорює залучення до аналізу більшої кількості дериватів, тому варто за допомоги опозиційного методу виявити рівнозначність / нерівнозначність семантики непохідних твірних слів: *пéрший / розм. пéрвий, мільйóн / заст. міліóн, одiн / діал. едén*.

Омонімічність вершин та омонімічність коренів є одним із визначальних критеріїв щодо уможливлення залучення похідних слів до структури СГ. Наприклад, пропонуємо диференціювати за омонімічними вершинами *óбраз*¹ (“зовнішній вигляд”), *óбраз*² (“ікона”) та омонімічним коренем *обра́за* перелік дериватів із омонімічними коренями *обра́зити, обра́зится, образкі, образливий, образливість, образливо, образний, образність, образно, образник, образок, образотворчий* та ін. [дет. див.: 2].

Полісемантичні вершини, на відміну від моносемантичних, здебільшого є більш активними в аспекті деривації, проте доцільно враховувати, які саме семантики багатозначних вершин реалізуються в значеннєвій структурі похідних. Рекомендуємо розглянути проєктування твірних лексико-семантичних варіантів на прикладі СП

вершини гнізда: СГ *будіти* (“припиняти сон”, “спонукати до діяльності”) – *будільник, добудітися, збудіти, перебудіти, побудіти, пробудіти, розбудіти* [елемент СГ *будіти* див.: 3, с. 41].

Установлення структурних особливостей дериватів передбачає знання щодо способів творення простих і складних слів. Пропонуємо укласти похідні *одностéблій, одностóвбурний, одностóпний, одностóпність, односторóнній, односторóнньо, односторóнність* за абеткою їхніх засобів творення, позначити словотвірну структуру відповідними символами.

Якщо структурна вивідність деривата здебільшого оперта на принцип “похідним словом є те, що має складнішу будову”, то виявлення семантичної мотивації становить труднощі, що зумовлено багатозначністю твірних слів, полікореляцією. Наприклад, твірне *двочлénний* (“1. Прикм. до двочлен”, “2. Те саме, що двоскладний”) [5] мотивує другим значенням дериват *двочлénність* (“Абстрактний ім. до двочлен”) [6], що відбито в прикладах, поданих у словнику – “Складні назви квітів можуть утворюватися шляхом зближення слів, які, називаючи одне поняття, зберігають двочленність. Наприклад: *буркун-зілля, бояр-зілля, вітровій-зілля, іван-зілля* (з наук. літ.)” [6]; твірне *двочлén* (“*мат.* Сума або різниця двох алгебраїчних виразів, що називаються членами; біном”) [5] мотивує дериват *двочлénний* (“1. Прикм. до двочлен”) [6], який входить в значеннєву структуру похідного *двочлénність* (“1. Абстрактний іменник до двочлєний”) [6] тощо. Транспозит *двочлénність* у варіантному значенні розташований на II ст. словотворення, а в інваріантному значенні – на III ст., тому цей аспект є вагомим також для з’ясування структурних параметрів СГ та семантичного проектування вершинного конститuenta в значеннєві структури дериватів.

Важливо осмислити чинники впливу на формування семантики складних слів, їх розташування в межах СГ. Так, дериват *восьмипíлля* (“Система сівозміни, при якій орна земля поділяється на вісім ділянок, кожна з яких по черзі засівається різними культурами”) [6] є твірним для *восьмипíльний* (“1. Який ґрунтується на восьмипíллі; пов’язаний з восьмипíллям (у системі сівозміни)”) [6]. Варіантне значення слова *восьмипíльний* (“2. Який складається з восьми полів (у 6 знач.)”) формується завдяки включенню багатозначності мотивувальної семантики постпозитивного конститuenta складного слова: *поле* вжито в значенні “Основа, на яку нанесено узор, зображення, напис і т. ін.; фон, тло” [5]. Для вирішення цього питання слід запропонувати встановити мотивувальну базу для складних слів й семантику твірних конститuentів: *мати-одина́чка* (*мати* і *одиначка*), *другоку́рник* (*другий* курс) та ін.

В аспекті семантичної вивідності слід урахувати явище лакуарності в словотвірному гнізді, адже виникає необхідність реконструювати твірне слово для субстантивата: **семигрівенний* → *семигрівенний* (субст., “монета вартістю в 20 копійок”). Пропонуємо встановити твірні слова та реконструювати їх для таких дериватів, як *молода́, хворі́й, десяти́цький, дванадцятипа́ла* тощо.

Під час роботи зі СГ виникають невирішені проблеми ядерних рівнів мови, які потребують пошуку їх вирішення: як розглядати вербативи доконаного та недоконаного виду (як словотвірні синоніми чи вид дієслова), статус дієприкметників (як прикметників чи форми дієслова), як інтерпретувати слова типу *нуль, тисяча, мільйон* (як числівники чи іменники) та ін.

Отже, запропонований комплекс етапів моделювання СГ уможливить формувати науково-дослідні компетентності щодо інвентаризування спільнокореневих дериватів, утворених від різночастиномовних вершин СГ, моделювання СГ із урахуванням семантико-структурної вивідності похідних, систематизування знань тощо, а також становитиме базу для наукової діяльності під час інтерпретування СГ в аспекті сучасної лінгвістики – основоцентричної дериватології, лінгвокогнітології, лінгвоконцептології, лінгвокультурології тощо.

Література:

1. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір : монографія. Івано-Франківськ : Плай, 1995. 208 с.
2. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями. Київ : “Українська енциклопедія” ім. П. Бажана, 2002. 911 с.
3. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Шкільний словотвірний словник сучасної української мови : 15 600 слів у складі 127 гнізд. Київ : “Наукова думка”, 2005. 264 с.
4. Коржик Л. І. Структурно-семантична типологія відприкметникових словотвірних ланцюжків у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 02. Івано-Франківськ, 1999. 24 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970–1980.
6. Словник української мови : в 20 т. / за ред. В. М. Русанівського. Київ, 2010–2019. Т. 1–11.
7. Ярошенко Н. О. Структурно-семантичні особливості сучасних словотвірних гнізд з вершинами *сажати́, садити́ і садзи́ж* у російській, українській і польській мовах у зіставленні з англійською мовою : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Донецьк, 2006. 23 с.